

Adrian BŁOCH
 Drzewianowo, Polska

Od przyjaciół do rywali. Pogorszenie relacji Kanada–Chińska Republika Ludowa po 2015 r.

From Friends to Rivals: The Deterioration of Canada-China Relations, Post-2015

• Abstrakt •

Artykuł ma na celu przeanalizowanie wydarzeń, które doprowadziły do pogorszenia relacji między Kanadą a Chińską Republiką Ludową po 2015 r., kiedy władzę w Kanadzie objęła Partia Liberalna pod przywództwem Justina Trudeau. Analizując źródła, teksty oraz studium przypadku, autor artykułu szczegółowo bada zarówno rolę Kanady w tych wydarzeniach, jak i wpływ czynników zewnętrznych, które były niezależne od decyzji podejmowanych w Ottawie. Jednym z kluczowych wniosków jest to, że rządy liberalne, mimo początkowych prób zbliżenia z Pekinem, musiały zmierzyć się z szeregiem trudności, które wymusiły rewizję polityki wobec Chin. Wydarzenia takie jak wprowadzenie postanowień nowej umowy o wolnym handlu z USA i Meksykiem (CUSMA), która ograniczyła swobodę Kanady w negocjacjach z Chinami, czy eskalacja napięć związanych z ograniczeniem swobód w Hongkongu sprawiły, że Ottawa była zmuszona do dystansowania się od Pekinu. Analiza wskazuje, że choć działania Kanady odegrały istotną rolę w kształtowaniu relacji z Chinami, to jednak ich pogorszenie było również wynikiem zmian w globalnym układzie sił oraz sprzeczności między wartościami Kanady a polityką Pekinu. Artykuł nakreśla złożoność procesów dyplomatycznych

• Abstract •

The article aims to analyze the events that led to deterioration of relations between Canada and the People's Republic of China after 2015, when the Liberal Party, led by Justin Trudeau, came to power in Canada. Through the analysis of sources, texts, and case study, the article examines in detail both Canada's role in these developments and the influence of external factors beyond Ottawa's control. One of the key findings is that the Trudeau government, despite initial efforts to strengthen ties with Beijing, faced numerous challenges that necessitated a reassessment of its policy toward China. Events such as the adoption of provisions within the Canada-United States-Mexico Agreement (CUSMA), which constrained Canada's flexibility in negotiations with China, and the escalation of tensions following Beijing's restrictions on freedoms in Hong Kong, compelled Ottawa to distance itself from Beijing. The analysis highlights that while Canada's actions played a significant role in shaping its relations with China, the deterioration was also a consequence of shifts in the global balance of power and inherent conflicts between Canada's values and Beijing's policies. The article provides insight into the complexity of diplomatic processes and political decisions

i decyzji politycznych, które wpłynęły na obecny stan relacji między tymi państwami.

that have influenced the current state of relations between the two nations.

Słowa kluczowe: Kanada; Chiny; polityka; relacje dwustronne

Keywords: Canada; China; politics; bilateral relations

Wstęp

Relacje dwustronne między Kanadą a Chińską Republiką Ludową (ChRL) od dekad przyciągają uwagę badaczy i decydentów politycznych. Od momentu nawiązania stosunków dyplomatycznych w 1970 r. przez premiera Pierre’a Trudeau rozwój tych relacji stanowił jeden z fundamentów kanadyjskiej polityki zagranicznej. Dynamiczny wzrost współpracy gospodarczej, intensyfikacja wymiany handlowej oraz rosnąca obecność chińskiej diaspory w Kanadzie były postrzegane jako dowody dobrych relacji. Zmieniające się realia geopolityczne, zwrot USA przeciwko Chinom, zwłaszcza po 2015 r., uwidoczniły jednak napięcia wynikające z różnic w systemach wartości, polityce handlowej oraz wizjach globalnego ładu.

Niniejszy artykuł bada ewolucję relacji Kanada–Chiny od optymistycznych początków po objęcie rządów przez Justina Trudeau w 2015 r. do obecnego w 2024 r. kryzysu dwustronnych stosunków. Głównym celem jest analiza kluczowych wydarzeń, takich jak zmiany w polityce handlowej, wpływ presji amerykańskiej oraz skutki działań ChRL w kontekście praw człowieka. Praca przedstawia wielowymiarowy obraz tych skomplikowanych relacji.

Podjęcie tego tematu ma kluczowe znaczenie, ponieważ odzwierciedla szersze zjawiska w relacjach między Zachodem a Chinami, w tym napięcia między interesami gospodarczymi a przestrzeganiem wartości demokratycznych, a także ukazuje aspekt kształtowania pozycji państwa o średnim potencjale w otoczeniu potęg, jakimi są USA oraz ChRL. Analiza przedstawiona w artykule ma na celu rzucenie światła na dylematy polityczne stojące przed Kanadą w kontekście rosnącej rywalizacji mocarstw.

Stosunki z Pekinem do 2015 r.

W 2024 r. mijają 54 lata, odkąd Kanada uznała Chińską Republikę Ludową (ChRL) i oba kraje nawiązały stosunki dyplomatyczne. Stało się to rok przed przyjęciem ChRL do Organizacji Narodów Zjednoczonych. Do 1971 r. Tajwan (Republika

Chińska) reprezentowała Chiny na forum międzynarodowym. Kanada była jednym z pierwszych państw rozwiniętych, które nawiązały stosunki dyplomatyczne z ChRL, a kanadyjski premier Pierre Elliott Trudeau (1919–2000) jednym z pierwszych zachodnich polityków, który odwiedził Chiny (Cao, 2011, ss. 1–2).

Przez to półwiecze Chiny przeszły ogromne zmiany gospodarcze, dzięki którym stały się kluczowym graczem na arenie międzynarodowej. Relacje na linii Pekin–Ottawa także rozwijały się przez te 50 lat i pomimo okresów, w których stosunki się pogarszały, zawsze dochodziło do ponownego nawiązywania szerokiej współpracy.

Ostatni rząd poprzedzający liberałów z 2015 r. przypadał na lata 2006–2014 i był prowadzony przez konserwatystę Stephena Harpera. Nowa władza w 2006 r. twierdziła, że zmieni podejście do polityki wobec Chin. W istocie cel okazał się taki sam, jak w przypadku każdego poprzedniego rządu, czyli rozwój stosunków gospodarczych. Już w 2008 r. zapowiedziano otwarcie sześciu nowych biur handlowych w chińskich miastach. Relacje miały dwa oblicza – z jednej strony Harper podkreślał, że Kanada nie przedkłada korzyści ekonomicznych nad prawa człowieka, sprzeciwiał się sytuacji w Tybecie i Xinjiangu, a także prześladowaniu Falun Gong (Manthroe, 2019, ss. 120–121). Z drugiej jednak strony, jak wskazuje Yves Engler, „rząd nie widział problemu w tym, że firma Pratt and Whitney sprzedaje wyprodukowane w Kanadzie silniki do najnowszego chińskiego śmigłowca szturmowego. Nie powstrzymał również firmy Nortel przed sprzedażą wysoce zaawansowanej technologii nadzoru OPTera chińskim siłom bezpieczeństwa. Nortel dostarczył również sprzęt wykorzystywany w chińskiej architekturze nadzoru w Tybecie” (Engler, 2009, Kindle ed. loc. 4409).

Miało to wynikać z wpływów kanadyjskich korporacji, dla których liczył się zysk, a Chiny były dużym rynkiem i świetnym miejscem do inwestowania (Engler, 2012). Polityka Ottawy wobec Pekinu miała dwutorowy charakter: ekonomiczny, czyli współpraca gospodarcza, której chciały zarówno Chiny, jak i kanadyjski biznes, oraz ideologiczny, wynikający z walki Zachodu z rosnącą potęgą Państwa Środka, którą chciał prowadzić Harper. W 2006 r. po wygranych wyborach doszło do kryzysu dyplomatycznego. Harper złamał niepisaną zasadę nieingerowania w sprawy wewnętrzne Chin, zapraszając do Kanady Dalajlamę. Spotkało się to ze stanowczym sprzeciwem Pekinu, który uznał ten gest za naruszenie zasad wzajemnych relacji. Wydarzenie to zbiegło się w czasie z coraz częstszymi doniesieniami o obecności tysięcy chińskich szpiegów w Kanadzie (Yecong, 2022, s. 11). Rok 2008 oraz światowy kryzys, w połączeniu z naciskami lobby biznesowego, zmusiły Harpera do złagodzenia stanowiska wobec Pekinu, gdyż priorytetem okazała się walka z turbulencjami ekonomicznymi. To był także powód, dla którego w 2009 r. Harper zgodził się udać do Chin (Shiu-Ling Lo, 2011, s. 68).

W 2014 r. Kanada ratyfikowała kanadyjsko-chińską umowę o promocji i ochronie inwestycji zagranicznych. Celem umowy jest zapewnienie, że zarówno kanadyjscy, jak i chińscy inwestorzy będą traktowani na równi z innymi inwestorami zagranicznymi lub krajowymi w kraju drugiej strony (Yecong, 2022, s. 13). Według danych strony chińskiej handel między 2001 a 2016 r. wzrósł z 7,4 mld dolarów do 45,7 mld dolarów, a według danych strony kanadyjskiej z 11 mld dolarów do 64,4 mld dolarów (*Comparing Canada's and China's bilateral trade data*, 2018). Liczba chińskich studentów wzrosła z około 40 tys. w 2006 r. do prawie 120 tys. w 2015 r. (*Chinese Students in Canada*, 2016). Dodatkowo między 2006 a 2015 r. do Kanady na stałe przybyło ponad 290 tys. Chińczyków (*Chinese Immigrants to Canada*, 2023). Niezależnie od różnic w poglądach rządów obu państw trzeba zauważyć, że zostały stworzone dwustronne więzi ekonomiczne i międzyludzkie, które zacieśniały się nadal, także w latach następnych rządów, zapoczątkowanych w 2015 r. i przypadających na okres coraz większego wzmożenia napięć na arenie międzynarodowej.

Relacje z Pekinem po przejęciu władzy przez Partię Liberalną

Stosunki na linii Ottawa–Pekin po przejęciu władzy przez partię prowadzoną przez Justina Trudeau w 2015 r. miały ulec poprawie, jednak uległy poważnemu pogorszeniu.

Duane Bratt wskazał istotne czynniki, które miały definiować relacje po 2015 r. „Trudeau objął urząd z nadzieją na poprawę stosunków z Chinami z kilku powodów. Po pierwsze, była to reakcja na poprzedni rząd Harpera, który był zauważalnie chłodny wobec Chin. Po drugie, był to również powrót do optymistycznego spojrzenia na Chiny, które było wyrażane przez poprzednie rządy liberałów. W szczególności szczyt handlowy Team Canada Chrétiena z 1994 r., kiedy to premier, ministrowie, premierzy prowincji i liderzy biznesu przybyli jednocześnie, aby spotkać się ze swoimi chińskimi odpowiednikami. Zaowocowało to dwustronną współpracą gospodarczą wartą miliardy dolarów. Po trzecie, dziedzictwo Pierre’a Trudeau. Pierre Trudeau cieszył się dużym szacunkiem w Chinach, ponieważ był jednym z pierwszych liderów zachodnich, którzy dyplomatycznie uznali Chiny w 1970 roku. Po czwarte, istnieje duża diaspora chińska w Kanadzie, zwłaszcza w bogatym regionie Vancouver, która jest pozytywnie nastawiona do Chin i dąży do poprawy stosunków. Głównym celem Trudeau było wynegocjowanie kompleksowej umowy o wolnym handlu z Chinami” (Bratt, 2020, ss. 277–278).

Ważnym celem w polityce Justina Trudeau było podpisanie z Pekinem umowy o wolnym handlu. Premier zapowiadał podwojenie wymiany handlowej z Chińską

Republiką Ludową do 2025 r. W 2016 r. podczas wizyty premiera Chin Li Keqiang w Ottawie zapowiedziano rozpoczęcie dwustronnych rozmów dotyczących umowy o wolnym handlu (Mackrael, 2016). Umowa ta napotkała jednak dwa znaczące problemy, które z perspektywy czasu okazały się niemożliwe do rozwiązania. Pierwszym, zdaje się najważniejszym, są Stany Zjednoczone, na których czele po wygranych wyborach w listopadzie 2016 r. stanął Donald Trump. Ówczesny prezydent USA postanowił dokonać rewizji umowy o wolnym handlu z Kanadą oraz Meksykiem. Owocem trzystronnych negocjacji była nowa umowa o wolnym handlu Kanada – Stany Zjednoczone – Meksyk (USMCA)¹. Umowa ta zastąpiła Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu (NAFTA), a jej najważniejszym elementem w kontekście poruszanego tematu jest artykuł 32.10 dotyczący podpisywania umów o wolnym handlu z krajami uznanymi za nierynkowe. Ten artykuł w istocie uniemożliwił rządowi Trudeau podpisanie FTA (*Free Trade Agreement*) z Pekinem, gdyż w przypadku uznania ChRL przez Waszyngton za kraj nierynkowy ten mógł jednostronnie wypowiedzieć umowę o wolnym handlu z Ottawą (*Agreement Between The United States of America*, 2018). Taka sytuacja byłaby dla Kanady tragiczna w skutkach, więc liberałowie zmuszeni zostali do szukania innej ścieżki pogłębiania relacji z Pekinem.

W grudniu 2016 r. Trump określił Chiny jako gospodarkę nierynkową, następnie w 2017 r. Departament Handlu oficjalnie uznał Chińską Republikę Ludową za gospodarkę nierynkową, co formalnie przypieczętowało los ewentualnej dwustronnej umowy między Ottawą a Pekinem. Podstawą wniosku departamentu było to, że rola państwa w gospodarce i jego relacje z rynkami oraz sektorem prywatnym powodują fundamentalne zakłócenia w chińskiej gospodarce. Zasadniczo ramy chińskiej gospodarki są ustalane przez chiński rząd i Komunistyczną Partię Chin (KPCh), które sprawują bezpośrednią i pośrednią kontrolę nad alokacją zasobów za pomocą takich instrumentów jak: własność rządowa, kontrola kluczowych podmiotów gospodarczych oraz dyrektywy rządowe (*China's Status as a Non-Market Economy*, 2017). Ta sytuacja nie pozostawiała Trudeau możliwości manewrów. Ottawa nie mogła ryzykować pogorszenia relacji gospodarczych z Waszyngtonem, dokąd eksportowała prawie 19-krotnie więcej oraz importowała ponad 4-krotnie więcej niż do/z Chin (*Canada Trade Summary 2016*, 2024). Drugim powodem, dla którego Kanadzie nie udało się podpisać umowy o wolnym handlu z Pekinem przed rewizją Północnoamerykańskiego Układu o Wolnym Handlu, była wprowadzona przez Ottawę progresywna polityka handlowa. Polityka ta, która miała być jednym ze sztandarowych celów liberałów, zakładała zawieranie w umowach handlowych

¹ USMCA: Umowa Stany Zjednoczone – Meksyk – Kanada. W Kanadzie używa się skrótu CUSMA.

takich tematów jak: ochrona środowiska, równość płci, prawa pracownicze czy prawa człowieka. Stanowiło to przeszkodę w rozmowach z Pekinem, ponieważ Chiny uważają powyższe kwestie za wewnętrzne sprawy państwa, wykazują więc pod tym względem perspektywę odmienną od Zachodu. Ponadto w rozmowach z Kanadą wychodziły z pozycji siły, co tym bardziej pozwalało na odrzucanie kwestii dla nich niewygodnych. Rozmowy rozpoczęły się w 2016 r., a w 2018 r. ówczesny minister handlu François-Philippe Champagne zapewniał podczas posiedzenia Stałego Komitetu ds. Handlu Międzynarodowego, że Kanada nie będzie działać w pośpiechu i nie porzuci swoich dążeń do zawarcia w umowie rozdziałów dotyczących środowiska, praw pracowniczych czy równości płci, gdyż są to zasady, jakie wyznaje rząd liberałów (*Standing Committee International Trade. Number 100*, 2018). Problemem dla Ottawy w rozmowach z Chińską Republiką Ludową była, jak już zostało wspomniane, nierównowaga sił. Gospodarka Pekinu jest prawie 9-krotnie większa od kanadyjskiej. Pekin nie potrzebuje rynku Kanady, która ma prawie 37 razy mniej mieszkańców. Z punktu widzenia Chin jest wiele innych państw, które podpiszą umowę o wolnym handlu na warunkach Partii Komunistycznej, bez zawierania rozdziałów dotyczących zachodnich pryncypiów, których Państwo Środką nie uznaje. Pekin, negocjując umowę dwustronną, występuje z pozycji siły i nie musi godzić się na idee progresywnej polityki handlowej Kanady. Kanada, jako państwo handlujące, aby się rozwijać, potrzebuje dostępu do wschodzących rynków takich jak chiński, jednak kolejne wzrosty napięć na linii Kanada–Chiny oraz Chiny–USA zadecydowały o tym, że Ottawa została zmuszona do zrezygnowania z poszukiwania porozumienia handlowego. W 2020 r. oficjalnie porzucono idee porozumienia o wolnym handlu z Pekinem. François-Philippe Champagne w wywiadzie stwierdził, że brak jest w tym momencie warunków do kontynuowania rozmów (Vanderklippe, 2020). Chociaż, tak jak wcześniej zaznaczono, rozmowy te tak naprawdę skończyły się w chwili zawarcia artykułu 32.10 w nowym porozumieniu handlowym z USA i Meksykiem. W podjęciu decyzji o ograniczeniu współpracy handlowej z Chinami kluczową rolę odegrał główny partner handlowy Kanady, czyli Stany Zjednoczone, a także coraz bardziej znaczący wzrost asertywności Pekinu. Konkludując, nie doszło do zawarcia porozumienia o wolnym handlu, aczkolwiek stosunki handlowe nie zostały zerwane, a Chiny są jednym z głównych partnerów gospodarczych Kanady do dnia dzisiejszego. W zacieśnieniu współpracy gospodarczej z Chinami istnieje jedna szansa dla Ottawy, choć zdaje się ona mało prawdopodobna. Rząd liberałów podpisał w 2018 r. wielostronną umowę handlową CPTPP, czyli Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership. Inicjatywa ta, wcześniej znana jako TPP, czyli Trans Pacific Partnership, została zapoczątkowana w 2009 r. przez prezydenta USA Baracka Obamę i miała być istotna dla większego zaangażowania

Amerykanów w regionie. Donald Trump uznał jednak, że wielostronne umowy osłabiają Amerykanów i wyprowadził USA z tego porozumienia. Idea przetrwała i przerodziła się w podpisaną w 2018 r. CPTPP, która dla Kanady stała się oknem na rynki azjatyckie, takie jak rynek japoński, do tej pory w dużym stopniu niedostępny. Meredith B. Lilly podkreśla, że pozostawanie Kanady w ramach porozumienia TPP ma istotne znaczenie strategiczne. Azja w nadchodzących dekadach nadal będzie najbardziej dynamicznie rozwijającym się regionem gospodarczym na świecie. Dlatego też kanadyjskie działania na rzecz dywersyfikacji relacji handlowych z większą liczbą azjatyckich partnerów mogą być kluczowe w ograniczaniu nadmiernej zależności od jednego dominującego rynku, niezależnie od tego, czy chodzi o Stany Zjednoczone, czy Chiny (Lilly, 2017, s. 179). Istnieje możliwość, że Chiny dołączą do podpisanej już umowy o wolnym handlu między 11 państwami, co potwierdziły we wrześniu 2021 r., oficjalnie składając swoją aplikację. Dołączenie Pekinu otworzyłoby Kanadzie szeroką drogę do rynku chińskiego, co więcej – Chiny byłyby zobowiązane do przestrzegania progresywnych zapisów umowy, ale jak słusznie wskazuje Joanna Shelton: „Wiara w to, że Xi zmieni kierunek i poważnie rozważy spełnienie surowych wymogów CPTPP w zakresie przedsiębiorstw państwowych, subsydiów przemysłowych i innych polityk zakłócających handel, jest fantazją” (Shelton, 2023).

Państwa sygnatariusze CPTPP z dużą dozą prawdopodobieństwa zdają sobie sprawę z tego faktu, a co więcej Japonia może nie być zainteresowana oddaniem roli najsilniejszego państwa w porozumieniu swojemu największemu rywalowi gospodarczemu w regionie. Można więc stwierdzić, że scenariusz dołączenia Państwa Środka do porozumienia, o ile istnieje, wydaje się czysto teoretyczny.

Kolejnym, a zarazem jednym z najbardziej znaczących dla stosunków dwustronnych wydarzeniem okazało się aresztowanie, na wezwanie USA, w grudniu 2018 r. na lotnisku w Vancouver Meng Wanzhou – dyrektor finansów Huawei, jednej z największych firm telekomunikacyjnych, która została oskarżona przez Waszyngton o szpiegostwo. Warto wskazać, że w Kanadzie miała ona odpowiadać za budowę sieci 5G. W odpowiedzi strona chińska zatrzymała dwóch obywateli Kandy, Michaela Kovriga i Michaela Spavora (Carment, 2020, ss. 283–284). Obaj zostali aresztowani i byli przetrzymywani w więzieniu, bez postawionych zarzutów, co może wskazywać na odwet polityczny, choć strona chińska temu zaprzecza. Z czasem Kanadyjczykom postawiono zarzuty szpiegostwa. Dwóm kolejnym obywatelom Kanady, skazanym już wcześniej za przestępstwa narkotykowe, zmieniono wyroki na karę śmierci (Nossal, 2021, s. 51). Oprócz tego zablokowany został eksport soi, rzepaku czy wieprzowiny do Państwa Środka (Hamilton, Ohlberg, 2020, s. 14). Kolejne pogorszenie przyszło w styczniu 2019 r., kiedy ówczesny ambasador Kanady w Chinach John McCallum stwierdził, że gdyby USA odstąpiły od ekstradycji, Kanada mogłaby

na tym zyskać (*Justin Trudeau fires ambassador to China after remarks on Huawei case*, 2019). Poza tym podczas konferencji prasowej radził Meng, jak uniknąć ekstradycji, a także stwierdzał, że Kanada ma więcej wspólnego z Pekinem niż Waszyngtonem (Hamilton, Ohlberg, 2020, s. 50). Takie wypowiedzi ambasadora, który powinien prowadzić działania dyplomatyczne na rzecz uwolnienia dwóch obywateli Kanady, poskutkowały jego odwołaniem, a to sprawiło, że w momencie dużego napięcia między stronami Ottawa została bez najwyższego przedstawiciela dyplomatycznego w Chinach. Dopiero we wrześniu 2019 r. Trudeau mianował Dominica Burтона nowym ambasadorem Kanady w Chinach. Jego głównym celem miało być rozwiązanie sprawy Michaela Kovriga i Michaela Spavora.

Sprawa aresztowania Meng wiąże się z dążeniem do usunięcia firmy Huawei z realizacji projektów infrastrukturalnych 5G w USA i państwach sojuszniczych w związku z obawami dotyczącymi bezpieczeństwa narodowego. USA, za sprawą decyzji Donalda Trumpa, wykluczyło Huawei z rynku już w 2019 r. W Kanadzie natomiast proces ten przebiegał dużo wolniej. Jeszcze w marcu 2018 r., kiedy zaczynały podnosić się pierwsze poważne głosy na temat możliwości wykluczenia z rynku Huawei, minister bezpieczeństwa publicznego Ralph Goodale zapewniał, że rząd nie ma zamiaru blokować chińskiej firmy, a także podkreślał, że podejmuje odpowiednie kroki w celu ochrony Kanadyjczyków przed próbami szpiegostwa (Manthorpe, 2019, ss. 211–212). W grudniu 2018 r. dyrektor Kanadyjskiej Służby Wywiadu i Bezpieczeństwa (CSIS) David Vigneault informował, że posługiwanie się technologią 5G dostarczaną przez firmę Huawei, która może być wykorzystywana przez ChRL, rodzi poważne obawy z dziedziny bezpieczeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w raporcie CSIS na rok 2018, w którym stwierdzono, że Kanada jest celem szpiegostwa sponsorowanego przez inne państwa w dziedzinie technologicznej oraz że cyberzagrożenia sponsorowane przez wroga państwa mają na celu m.in. kradzież danych z wszelkich baz, manipulowanie dostępem do informacji i kształtowaniem informacji czy np. zakłócanie działania infrastruktury krytycznej (2018 CSIS Public Report, 2019). Stała Komisja Bezpieczeństwa Publicznego i Bezpieczeństwa Narodowego wskazywała na ten problem już we wrześniu 2018 r. Członek Komisji Glen Motz zauważał, że sojusz wywiadowczy Five Eyes podejmuje działania w związku z zagrożeniem, jakie stwarza Huawei, natomiast Ottawa nie, jednocześnie wskazując, że może to negatywnie wpływać na wspomniany sojusz wywiadowczy. Scott Jones, ówczesny zastępca szefa ds. bezpieczeństwa technologii informatycznych, zapewniał, że Kanada sprawnie radzi sobie w kwestiach związanych z cyberbezpieczeństwem (*Standing Committee on Public Safety and National Security. Number 125*, 2018, ss. 3–7). Raport National Cyber Threat Assessment wskazuje, że implementacja sieci 5G, przez sam wzrost liczby podmiotów podpiętych

pod sieć, zwiększa zagrożenia na płaszczyźnie cyberbezpieczeństwa (*National Cyber Threat Assessment 2023–2024*, 2022, s. 10). Można dojść do wniosku, że naiwne jest twierdzenie o odporności na szpiegostwo w cyberprzestrzeni. Nawet przy zwiększeniu bezpieczeństwa sieci, ale przy jednoczesnym wzroście liczby podłączonych, możliwości wykorzystania sieci przez wrogie podmioty będą nadal rosnąć. Co więcej, państwo nie jest w stanie kontrolować sieci, która u podstawy jest bardzo zdecentralizowana. Stąd też można wnioskować, że próba pozostania przy komponentach infrastruktury dostarczanych przez Huawei w obliczu rosnących ambicji Chin była wysoce nieodpowiedzialna. W raporcie Stałego Komitetu ds. Dostępu do Informacji, Prywatności i Etyki zastępca dyrektora Urzędu Bezpieczeństwa Łączności Dan Rogers wskazał, że urząd zatrudnia 2,5 tys. pracowników (*Standing Committee on Access to Information, Privacy and Ethics*, 2018, s. 11). Pojawia się pytanie, ile osób jest w stanie zatrudnić rząd chiński, czy kanadyjski personel jest w stanie zabezpieczyć cały kraj oraz czy w takim wypadku korzystanie z technologii dostarczanej przez podmiot powiązany z ChRL jest rozwiązaniem optymalnym. W styczniu 2019 r. ambasador Chin w Kanadzie Lu Shaye w wywiadzie ostrzegł Kanadę o możliwych konsekwencjach w wypadku wykluczenia Huawei lub ZTE z rynku, zaznaczając, aby ta nie szukała wsparcia w dwustronnym sporze (Blanchfield, 2019). Jest to przykład stanowczej i bezkompromisowej retoryki Pekinu, która wyraźnie odbiega od zasad klasycznej dyplomacji, przybiera bowiem formę nacechowaną presją oraz konfrontacyjnym tonem. Było to ostrzeżenie Pekinu obliczone na konkretny efekt, Chiny dały wyraźnie do zrozumienia, że są zdeterminowane do ochrony swoich interesów z wykorzystaniem różnorodnych środków nacisku, wliczając w to zarówno branie zakładników, jak i jawne groźby. Taka dyplomacja mogła skończyć się na dwa sposoby. Kanada mogła się ugiąć i pozwolić w dalszym ciągu funkcjonować Huawei, a tym samym podporządkować się chińskim decydom. Drugą opcją była konfrontacja z Pekinem przy jednoczesnym odrzuceniu możliwości poddania się groźbom. W każdym wypadku wspólnym mianownikiem było dalsze załamanie dwustronnych relacji. Władze w Ottawie zwlekały z podjęciem decyzji o wykluczeniu chińskich podmiotów z możliwości rozbudowy 5G w Kanadzie pomimo nacisków ze strony USA. Po decyzji USA o zablokowaniu Huawei prezydent Trump zagroził swoim sojusznikom z Five Eyes, że ewentualne zwleknięcie z decyzją może spotkać się z ograniczeniem w wymianie informacji w ramach sojuszu wywiadowczego (Fife, 2019). W raporcie Stałej Komisji Bezpieczeństwa Narodowego z czerwca 2022 r. Richard Fadden wskazał, że odkładanie w czasie zablokowania Huawei musiało podważyć wiarygodność Kanady w oczach sojuszników, zarówno z formatu Five Eyes, jak i NATO. Jednocześnie zaznaczył, że mało prawdopodobne jest odcięcie Kanady od wywiadu istotnego dla bezpieczeństwa, chyba że Ottawa nie zmieni

swojego nastawienia wobec chińskiej technologii o podwójnym zastosowaniu (*An Interim Report on The Defence of Canada in a Rapidly Changing Threat Environment, Report of the Standing Committee on National Defence*, 2022, s. 17). W maju 2022 r. Ottawa zdecydowała się na wykluczenie chińskich podmiotów z rozbudowy sieci piątej generacji (Connolly, 2022). Chińska ambasada stanowczo potępiła taką decyzję, informując jednocześnie, że będzie bronić interesów swoich przedsiębiorców (Karadeglija, 2022). Przykładem może być nałożenie ograniczeń na kanadyjskie towary, takie jak rzepak, wołowina czy wieprzowina (Nagy, 2023). Nie doszło do załamania relacji gospodarczych pomiędzy państwami, a swoją rolę w tym aspekcie mogło odgrywać to, że wcześniej, we wrześniu 2021 r., Meng doprowadziła do porozumienia z władzami USA, w wyniku czego została zwolniona. Tego samego dnia – 25 września – Michael Kovrig oraz Michael Spavor zostali wypuszczeni z więzienia w Chinach i mogli wrócić do Kanady.

Istniała możliwość, aby sprawa Meng oraz dwóch przetrzymywanych w Chinach kanadyjskich obywateli została rozwiązana jeszcze w 2020 r. Grupa wpływowych osób, takich jak były minister spraw zagranicznych Lloyd Axworthy, były doradca w dziedzinie polityki zagranicznej Claude Laverdure czy były minister sprawiedliwości oraz prokurator generalny Allan Rock, wystosowała list do premiera, który sugerował, że zwolnienie Meng poskutkowałoby uwolnieniem Michaela Spavora i Michaela Kovriga (*A Letter to the Prime Minister of Canada*, 2020). Trudeau zdecydowanie odrzucił możliwość wymiany zatrzymanych, wykluczając tego typu dyplomację i wskazując jednocześnie, że mogłoby to stworzyć precedens narażający innych obywateli Kanady w Chinach i na całym świecie (Fisher, 2020).

Kanada jako ostatni członek Five Eyes podjęła decyzję o ograniczaniu współpracy z Chinami w dziedzinie technologii 5G. Decyzja, chociaż odkładana w czasie, musiała zapaść z wielu powodów. Głównym pozostają Stany Zjednoczone, z którymi współpraca znacznie podnosi pozycję Kanady na arenie międzynarodowej. Utrata dobrych stosunków z Pekinem, który znajduje się na kursie kolizyjnym z Zachodem, jest realnie mniejszym ciosem w obliczu ryzyka wykluczenia z ważnych aspektów współpracy z Waszyngtonem. Relacje polityczne Ottawy i Pekinu wydają się w dużo gorszym stanie niż w 2015 r., jedynie współpraca gospodarcza nadal się rozwija.

Ostatnim wydarzeniem, które zdaniem autora ma realny wpływ na aktualne napięcia w relacjach między dwoma państwami za rządów liberałów, są działania Partii Komunistycznej w Hongkongu. Liczba osób chińskiego pochodzenia w Kanadzie sięga 1,7 mln. Z tej liczby w 2021 r. 12,8% pochodziło ze specjalnego regionu Hongkongu, co daje ponad 217 tys. osób, które urodziły się w tym regionie i wyemigrowały do Kanady (*The Canadian census: A rich portrait of the country's religious and*

ethnocultural diversity, 2022). Jednocześnie w Hongkongu mieszka druga największa na świecie po Stanach Zjednoczonych diaspora kanadyjska licząca około 300 tys. osób. „Obecność Kanady w Hongkongu znajduje również odzwierciedlenie w istnieniu wielu stowarzyszeń hongkońsko-kanadyjskich, takich jak: Chinese Canadian Association, Canadian Club of Hong Kong, Canadian University Association i 28 innych aktywnych kanadyjskich stowarzyszeń absolwentów uniwersytetów i szkół wyższych. Kanadyjska Izba Handlowa w Hongkongu jest jedną z największych kanadyjskich organizacji biznesowych poza Kanadą, zrzeszającą ponad 1200 członków” (*Canada-Hong Kong relations, Government of Canada 2023, 2023*).

Jak podaje Departament Handlu i Inwestycji Hongkongu, w 2022 r. Hongkong był czwartym co do wielkości kanadyjskim rynkiem zbytu ryb i owoców morza oraz czwartym rynkiem eksportowym kamieni szlachetnych oraz półszlachetnych (*Hong Kong-Canada Trade Relations, 2023*). Region jest mocno powiązany z Ottawą w wielu aspektach, natomiast tym, co zwiększało jego istotę w rozumieniu Kanady, był bardziej liberalny ustrój niż ten panujący w pozostałej części Chin. Na mocy umowy między Wielką Brytanią a Chinami Hongkong miał zachować autonomię i wolność na kolejne 50 lat, począwszy od 1997 r. Takie uwarunkowania przyciągały kanadyjski kapitał oraz kanadyjskich obywateli, co prowadziło do stworzenia unikalnych dwustronnych relacji.

Warto zaznaczyć, że ani społeczeństwo, ani scena polityczna, ani nawet pojedyncze ugrupowanie polityczne nie są jednolite. Duane Bratt zauważa, że Kanadyjczycy, którzy koncentrują się na dobrobycie gospodarczym, wykazują bardziej prochińskie nastawienie w porównaniu z tymi, którzy priorytetowo traktują wartości takie jak demokracja, prawa człowieka i rządy prawa. Osoby dążące do uniezależnienia kanadyjskiej gospodarki od Stanów Zjednoczonych są bardziej skłonne sprzyjać Chinom, podczas gdy ci, którzy postrzegają politykę i gospodarkę Kanady przez pryzmat relacji z USA, są zwykle bardziej sceptyczni wobec Chin (Bratt, 2020, s. 275). Problem związany z Hongkongiem wynikał bezpośrednio z celów Xi Jinpinga – jednym z nich jest zjednoczenie całych Chin. W swojej pracy profesor Bogdan Góralczyk wskazuje: „Chce on [Xi Jinping] bowiem »wielkiego odrodzenia« całego chińskiego narodu, a tu tymczasem jedna z jego integralnych części ogłasza *urbi et orbi*, że tej koncepcji i wizji nie akceptuje; że pragnie dla siebie innej przyszłości i innego systemu politycznego. To sprawiło, że od początku sprawowania władzy nieugięty i pewny siebie Xi Jinping w kwestii Hongkongu też musiał odczuwać ból głowy. Stał się bowiem przed bardzo poważnym testem z przywództwa. Naturalnie wiedział, że gra o najwyższą możliwą stawkę – los Wielkich Chin i ich »renesansu«. Wiedział też, że użycie siły wprost, przez wprowadzenie wojska na ulice, może te ambicje storpedować” (Góralczyk, 2022, Kindle ed. loc. 3247-3255).

Istotne jest to, że 70% zagranicznych inwestycji płynących do Chin przepływa właśnie przez Hongkong, co bezpośrednio wynika z tego, że prawo jest tam zbliżone do modelu zachodniego, zachęca więc inwestorów (*Special Committee on Canada China Relations. Number 8*, 2023). Aspekty te nie powstrzymały KPCh przed wypracowaniem w 2019 r. idei wprowadzenia ustawy o ekstradycji w Hongkongu, która budziła poważne obawy mieszkańców. Głównym zarzutem było to, że prawo mogłoby zostać wykorzystane wobec każdego mieszkańca miasta, a ten następnie trafiłby do Chin kontynentalnych, gdzie 100% kontroli sprawuje Komunistyczna Partia Chin, która jest znana ze zwalczania wolności słowa i prodemokratycznych poglądów. Przeciwnicy władzy centralnej wyszli na ulicę protestować przeciwko propozycji nowej ustawy. Problemem dla mieszkańców było jednak to, że 43 z 70 posłów w Hongkongu było otwarcie prochińskich, co gwarantowało, że ewentualna ustawa zostanie wprowadzona (Ives, 2019). Wywołało to jedynie ograniczoną reakcję w Kanadzie. W styczniu na posiedzeniu komisji wspomniano o ograniczaniu praw obywateli w Hongkongu, ale nie był to szerzej rozpatrywany problem (*Special Committee on the COVID-19 Pandemic. Number 20*, 2023). W tym momencie nie wiązało się to jeszcze z podjęciem działań (jest to ze strony Ottawy klasyczne podejście, rzadko kiedy liberałowie pierwsi podejmowali działania wobec państw, z którymi stosunki są dla Ottawy istotne). W czerwcu 2020 r. władze w Pekinie w obliczu protestów przeciwko ustawie o ekstradycji w Hongkongu przegłosowały ustawę National Security Law. Ustawodawstwo kryminalizuje każdy akt secesji, przewrotu, terroryzmu czy zмовy z obcymi krajami lub „elementami zewnętrznymi”.

Ustawa powołała nowe biuro bezpieczeństwa kierowane przez Pekin w Hongkongu, z własnym personelem egzekwującym prawo – którego członkowie nie podlegają jurysdykcji władz lokalnych (Curtis, 2021). Na posiedzeniu Specjalnej Komisji ds. Pandemii COVID-19 została poruszona sprawa Hongkongu. Zauważono, że w 2019 r. aresztowano 9000 osób, a wprowadzenie nowego prawa tylko pogorszyłoby tę sytuację, co więcej – wyrażono słuszne obawy związane z sytuacją kanadyjskich obywateli w Hongkongu. Zaznaczono także, że Kanada zawsze będzie wspierała prawa człowieka. Ottawa podjęła oficjalne działania, w pierwszej kolejności dokonując zawieszenia traktatu o ekstradycji z Hongkongiem już 3 lipca 2020 r. Premier Justin Trudeau określił sytuację w Hongkongu jako znaczący krok wstecz w kwestii wolności (Nickel, 2020). Minister spraw zagranicznych François-Philippe Champagne 3 lipca 2020 r. poinformował o zawieszeniu traktatu, obniżono status handlowy Hongkongu, zrównując go z chińskim, co skutkowało zablokowaniem eksportu towarów wojskowych, a także ograniczeniem eksportu towarów wrażliwych (*Canada takes action following passage of National Security Legislation for Hong Kong*, 2020). Decyzja Ottawy jest zrozumiała ze względu na

liczną, aktywną populację pochodzenia hongkońskiego o wolnościowych poglądach. Od tego momentu władze w Pekinie byłyby w stanie za sprawą traktatu o ekstradycji wzywać Kanadę do deportacji konkretnych jednostek, a następnie za sprawą nowego prawa transportować zatrzymanych z Hongkongu i umieszczać w więzieniach w głównej części ChRL. W styczniu 2021 r. Kanada wraz z bliskimi sojusznikami, takimi jak USA, Wielka Brytania oraz Australia, wydała oświadczenie w związku z masowymi aresztowaniami działaczy w Hongkongu (*Joint Statement on Hong Kong, Office of the Spokesperson 2021*, 2021). W czerwcu 2021 r. Ottawa stworzyła także nowe możliwości migracyjne dla mieszkańców Hongkongu. Jedną dla absolwentów kanadyjskich uniwersytetów, drugą zaś dla osób z doświadczeniem zawodowym w Kanadzie (*Minister Mendicino announces opening of 2 new pathways to permanent residence for Hong Kong residents*, 2021). Wcześniej, w marcu 2021 r., Kanada nałożyła sankcje na chińskich urzędników w związku z naruszeniami praw człowieka w skoordynowanym działaniu z Unią Europejską, USA, oraz Wielką Brytanią. Pomimo, że sankcje te były symboliczne, ograniczały się do zamrożenia aktywów i zakazu wjazdu określonych osób, to miały też znaczenie polityczne. Stanowiły wyraz sprzeciwu Zachodu wobec naruszeń praw człowieka i potwierdzały zaangażowanie w ochronę wartości liberalnych. Skoordynowane działanie Zachodu, mimo ograniczonego wpływu ekonomicznego, sygnalizowało jednolitą pozycję w stosunku do działań Pekinu. W kontekście Hongkongu ryzyko dotyczy również 300 tys. osób posiadających obywatelstwo Kanady. Na posiedzeniu komisji z dnia 10 października 2022 r. na pytanie członka komisji o to, jak rząd zapewnia bezpieczeństwo Kanadyjczykom w Chinach, dyrektor wykonawcza ds. polityki wobec Chin w ministerstwie spraw zagranicznych wyjaśniła, że Kanada zapewnia pomoc konsularną swoim obywatelom oraz ich rodzinom poszukującym wsparcia w Chinach. Każda sprawa konsularna jest inna, dlatego często konieczne jest indywidualne podejście. Konsularni urzędnicy dostosowują swoje działania do specyfiki każdej sytuacji, dbając o dobrostan zatrzymanych, ich sprawiedliwe traktowanie zgodnie z lokalnymi przepisami, a także o zapewnienie dostępu do opieki medycznej i podstawowego wyżywienia (*Special Committee on the Canada-People's Republic of China Relationship. Number 3*, 2023). W kontekście dotychczasowych obserwacji nie można uznać tego za szczególnie zaskakujące, zwłaszcza że Kanada jako państwo słabsze na arenie międzynarodowej nie ma dużych możliwości wywierania nacisku na Pekin, aby zapewnić bezpieczeństwo swoim obywatelom. Jeżeli Pekin zdecyduje się zatrzymać obywatela Kanady, to Ottawa ma *de facto* związane ręce. Warto zauważyć, że w raporcie komisji dotyczącej sytuacji w Hongkongu stwierdzono, że konsulat dysponuje szczegółowym planem, niezbędnym do przeprowadzenia transferu dużej liczby obywateli Kanady z Hongkongu, i potwierdza, że Kanada posiada wymagane

zasoby, aby taką akcję przeprowadzić (*The Breach of Hong Kong's High Degree of Autonomy: A Situation of International Concern Report of the Special Committee on Canada-China Relations*, 2021). Wskazuje to na świadomość rządzących odnośnie do panującego napięcia w relacjach. Jednakże można mieć pewne obawy co do rzeczywistych możliwości przeprowadzenia takiej operacji. Przykładem może być ewakuacja Kanadyjczyków z Afganistanu w 2021 r., kiedy to Kanada zmuszona była do korzystania z amerykańskich możliwości logistycznych, aby przeprowadzić ewakuację. Co prawda Kanada zakończyła swoją misję wojskową w Afganistanie wcześniej, bo już w 2011 r., jednak brak własnych zasobów do przeprowadzenia późniejszej operacji nasuwa pytania dotyczące zdolności do działania w sytuacjach kryzysowych, takich jak potencjalna konieczność wycofania obywateli z Hongkongu.

Zakończenie

Ottawa do 2015 r. zasadniczo, poza krótkimi momentami stagnacji, była przychylnie nastawiona do reżimu w Pekinie i dążyła do pogłębiania dwustronnej współpracy. Załamanie w relacjach Kanady z Chinami, które przyszło po 2015 r., w pierwszej kolejności było wywołane działaniami USA pod rządami Donalda Trumpa w postaci uniemożliwienia podpisania FTA między stronami oraz wezwania do aresztowania Meng. Z czasem uległo ono pogłębieniu i jak można się spodziewać, wraz ze wzrostem antagonizmów między dwoma wizjami świata, starym zachodnim łańcem oraz prezentowanym przez Państwo Środka nowym wielobiegunowym, trend ten będzie się utrzymywać. Ottawa za rządów Partii Liberalnej nie może sobie pozwolić na odcięcie od strategicznych partnerów na rzecz współpracy z Pekinem, gdyż w okresie destabilizacji pozostanie bez sojuszników, co mogłoby negatywnie odbić się na bezpieczeństwie Kanady. W tej sytuacji ogromne uzależnienie gospodarcze od USA, które są największym rywalem Chin, zmusza Kanadę do dystansowania się od ChRL i szukania innych miejsc, stanowiących pole do rozwoju współpracy. Dodatkowo seria wydarzeń w relacjach dwustronnych, takich jak kwestia Hongkongu czy przypadek odwetowego aresztowania Michaela Kovriga i Michaela Spavora, tylko pogarsza stosunki i nie rokuje dobrze na przyszłość. Wizji tej nie poprawia również szansa na powrót do władzy w Kanadzie Partii Konserwatywnej pod kierownictwem Pierre'a Poilievre, który podobnie jak Harper jawi się jako lider ideowy i w obronie interesów Ottawy może obrać kurs otwarcie antychiński.

Bibliografia:

- 2018 CSIS Public Report. (2019). Pobrane z: https://www.canada.ca/content/dam/csis-scrs/documents/publications/2018-PUBLIC_REPORT_ENGLISH_Digital.pdf.
- Blanchfield, M. (2019). *Chinese ambassador threatens 'repercussions' on Canada if Huawei 5G banned*. Pobrane z: <https://globalnews.ca/news/4859737/canada-china-lu-shaye-justin-trudeau-huawei/>.
- Bratt, D. (2020). Stuck in the Middle with you: Canada-China Relations in the Era of U.S.-China Clashes. W: D. Carment, R. Nimijean (red.). *Political Turmoil in a Tumultuous World, Canada Among Nations* (ss. 273–295). Ottawa: Palgrave Macmillan.
- The Breach of Hong Kong's High Degree of Autonomy: A Situation of International Concern Report of the Special Committee on Canada-China Relations*. (2021). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/432/CACN/Reports/RP11129908/cac-nrp02/cacnrp02-e.pdf>.
- Canada-Hong Kong relations*. (2023). Pobrane z: https://www.international.gc.ca/country-pays/hong_kong/relations.aspx?lang=eng#a1.
- Canada takes action following passage of National Security Legislation for Hong Kong*. (2020). Pobrane z: <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2020/07/canada-takes-action-following-passage-of-national-security-legislation-for-hong-kong.html>.
- Canada Trade Summary 2016*. (2024). Pobrane z: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CAN/Year/2016/Summarytext>.
- Canada-United States-Mexico Agreement (CUSMA) / United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA)*. (2018). Pobrane z: <https://can-mex-usa-sec.org/secretariat/assets/pdfs/usm-ca-aceum-tmec/agreement-eng.pdf>.
- The Canadian census: A rich portrait of the country's religious and ethnocultural diversity*. (2022). Pobrane z: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/daily-quotidien/221026/dq221026b-eng.pdf?st=X-O9SEIb>.
- Cao, H. (2011). Introduction: Canada's Response to China's Increasing Role in the World. W: H. Cao, V. Poy (red.). *The China Challenge. Sino-Canadian Relations in the 21st Century* (ss. 1–12). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Chinese immigrants admitted to Canada 2010–2023*. (2024). Pobrane z: <https://canadaimmigrants.com/chinese-immigrants-to-canada/>.
- Comparing Canada's and China's bilateral trade data*. (2022). Pobrane z: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/13-605-x/2018001/article/54962-eng.pdf>.
- Connolly, A. (2022). *Canada formally bans China's Huawei, ZTE from 5G*. Pobrane z: <https://globalnews.ca/news/8849160/huawei-canada-ban-decision-5g/>.
- Curtis, J. (2021). *Hong Kong: National Security Law and recent events*. Pobrane z: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9318/CBP-9318.pdf>.
- Engler, Y. (2009). *The Black Book of Canadian Foreign Policy*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Engler, Y. (2012). *The Ugly Canadian, Stephen Harper's Foreign Policy*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Fife, R., Chase, S. (2019). *Canada says it won't be pushed to ban Huawei after Trump signs executive order*. Pobrane z: <https://www.google.com/url?q=https://www.theglobeandmail.com/politics/article-canada-says-it-wont-be-pushed-to-ban-hu>

- awei-after-trump-signs/&sa=D&source=docs&ust=1737849163856507&usg=A-OvVaw3DXiiFSM5Y6bcOZ8IVuPN_.
- Fisher, M. (2023). *Trudeau is right to reject call to swap Meng Wanzhou for the 'Two Michaels'*. Pobrane z: <https://globalnews.ca/news/7106310/trudeau-rejects-meng-wanzhou-swap/>.
- Góralczyk, B. (2022). *Nowy długi marsz. Chiny ery XI Jinpinga*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Hamilton, C. M. Ohlberg. (2020). *Hidden Hand Exposing How The Chinese Communist Party is Reshaping The World*. London: Oneworld.
- Hong Kong-Canada Trade Relations*. (2023). Pobrane z: <https://www.tid.gov.hk/english/aboutus/publications/factsheet/canada.html>.
- An Interim Report on The Defence of Canada in Rapidly Changing Threat Environment, Report of the Standing committee on National Defence*. (2022). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/441/NDDN/Reports/RP11857914/nddnrp01/nddnrp01-e.pdf>.
- Ives, M. (2019). *What Is Hong Kong's Extradition Bill?*. Pobrane z: <https://www.nytimes.com/2019/06/10/world/asia/hong-kong-extradition-bill.html>.
- Joint Statement on Hong Kong*. (2021). Pobrane z: <https://2017-2021.state.gov/joint-statement-on-hong-kong-3/>.
- Justin Trudeau fires ambassador to China after remarks on Huawei case*. (2019). Pobrane z: <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/26/john-mccallum-canadian-ambassador-to-china-fired-huawei>.
- Karadeglija, A. (2022). *Huawei ban won't solve the problem of Chinese spying on Canada, expert say*. Pobrane z: https://www.google.com/url?q=https://nationalpost.com/news/canada/huawei-ban-wont-solve-the-problem-of-chinese-spying-on-canada=-experts-say&sa=D&source=docs&ust=1737849663873778=&usg=AOvVaw0u-gVR-m_sIpA7YvLQEXrs.
- A Letter to the Prime Minister of Canada*. (2020). Pobrane z: <https://embed.documentcloud.org/documents/6956527-Letter-to-Prime-Minister/?embed=1>.
- Mackrael, K. (2016). *Canada and China Announce Free-Trade Talks*. Pobrane z: <https://www.wsj.com/articles/canada-and-china-announce-free-trade-talks-1474568154>.
- Manthorpe, J. (2019). *Claws of the Panda: Beijing's Campaign of Influence in Canada*. Toronto: Cormorant Books.
- Meredith, L. B. (2017). International Trade: The Rhetoric and Reality of the Trudeau Government's Progressive Trade Agenda. W: N. Hillmer, P. Lagassé (red.). *Justin Trudeau and Canadian Foreign Policy* (ss. 167–191). Ottawa: Palgrave Macmillan.
- Minister Mendicino announces opening of 2 new pathways to permanent residence for Hong Kong residents*. (2021). Pobrane z: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2021/06/minister-mendicino-announces-opening-of-2-new-pathways-to-permanent-residence-for-hong-kong-residents.html>.
- Nagy, S. (2023). *Canada-China Relations: Balancing Risks and Opportunities is Getting More Difficult*. Pobrane z: <https://www.chinausfocus.com/finance-economy/canada-china-relations-balancing-risks-and-opportunities-is-getting-more-difficult>.
- National Cyber Threat Assessment 2023–2024*. (2022). Pobrano z: <https://www.cyber.gc.ca/sites/default/files/ncta-2023-24-web.pdf>.

- Nickel, R. (2020). *Hong Kong 'very disappointed' over Canada's suspension of extradition treaty: officials*. Pobrane z: <https://globalnews.ca/news/7138663/canada-extradition-hong-kong-response/>.
- Nossal, K. R. (2021). Domestic Politics and the Electoral Connection in Canadian Foreign Policy. W: R. W. Murry, P. Gecelovsky (red.). *The Parglave Handbook of Canada in International Affairs* (ss. 41–61). Ottawa: Pallgrave Macmillan.
- Shelton, J. (2021). *Look Skeptically at China's CPTPP Application*. Pobrane z: <https://www.csis.org/analysis/look-skeptically-chinas-cptpp-application>.
- Shi-Ling Lo, S. (2011). The Politics of Soft Power in Sino-Canadian Relations: Stephen Harper's Visit to China and the Neglected Hong Kong Factor. W: H. Cao, V. Poy (red.). *The China Challenge. Sino-Canadian Relations in the 21st Century* (ss. 66–81). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Special Committee on Canada China Relations. Number 8.* (2023). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/431/CACN/Evidence/EV10689473/CAC-NEV08-E.PDF>.
- Special Committee on the Canada-People's Republic of China Relationship. Number 3.* (2023). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/441/CACN/Evidence/EV11967358/CACNEV03-E.PDF>.
- Special Committee on the COVID-19 Pandemic. Number 20.* (2023). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/431/COVI/Evidence/EV10794184/CO-VIEV20-E.PDF>.
- Standing Committee International Trade. Number 100.* (2018). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/CIIT/Evidence/EV9674261/CIITEV100-E.PDF>.
- Standing Committee on Access to Information, Privacy and Ethics. Number 121.* (2018). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/ETHI/Evidence/EV10100982/ETHIEV121-E.PDF>.
- Standing Committee on Public Safety and National Security. Number 125.* (2018). Pobrane z: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/SECU/Evidence/EV10024463/SECUEV125-E.PDF>.
- Vanderklippe, N. (2020). *Canada abandons free-trade talks with China in shift for Trudeau government*. Pobrano z: <https://www.theglobeandmail.com/world/article-canada-abandons-free-trade-talks-with-china-in-shift-for-trudeau/>.
- Yecong, L. (2022). *Canada China Relations under Political Tension: A look through the lens of International Trade and investment Trade and Investment*. Ottawa: University of Ottawa.